

N. O. Losskij a Československo

Karel Sládek

1. OSOBNOST LOSSKÉHO A JEHO FILOZOFICKÁ DRÁHA PŘED VSTUPEM DO ČESKOSLOVENSKA

Na pultech obchodů se nedávno objevila kniha *Dějiny ruské filosofie* od ruského filozofa Nikolaje Onufrijeviče Losského, kterou vydalo nakladatelství Refugium.¹ V knižní produkci tohoto nakladatelství bylo již dříve možné setkat se s tímto autorem: byl například hojně uváděn na stránkách knihy Tomáše Špidlíka *Ruská idea*,² který vyzdvihoval jeho historický personalismus a často z jeho *Dějin ruské filosofie* citoval; úryvek z jeho díla *Dostojevského křesťanské chápání světa*³ byl zařazen do knihy meditací nad textem Dostojevského *Velký inkvizitor*;⁴ v nedávné době vyšla další jeho studie *Nauka o reinkarnaci*.⁵

Do českého prostředí tak znovu pronikají myšlenky filozofa, kterého v jeho bytě v Petrohradě navštívil při své cestě do Ruska i T. G. Masaryk, aby tak ocenil jeho dílo. Říkám „znovu“, protože Losskij se nesmazatelně zapsal do filozofického bádání v Československu. Na území první republiky strávil více než 20 let aktivní práce na akademické půdě. Kvůli komunistům byl nucen odejít ze Sovětského svazu a azyl našel právě v Praze a po vypuknutí druhé světové války v Bratislavě. Po smrti své ženy odešel za syny do Paříže. Od komunistického puče roku 1948 se v Československu přestal překládat a vydávat a jeho myšlenky se více nešířily. Nevycházel ani v samizdatu. Socialistickému režimu se podařilo úplně umlčet jeho vize světa. Pokud byl uváděn některými mladými intelektuály režimu, byl povětšinou „v rámci pokroku vědy“ ideologicky zesměšňován. Kdo tedy byl Nikolaj Onufrijevič Losskij?

N. O. Losskij se narodil 6. prosince 1870 ve vesničce Kreslavka na území dnešního Lotyšska.⁶ Když mu bylo 15 let, oslovily ho revoluční ideje socialistů. V tomto období zavrhuje – jako ostatně mnoho ruských intelektuálů 19. století – víru a církev. Emigruje a pokouší se pokračovat ve studiu ve Švýcarsku. V Curychu se aktivně zapojuje do revolučního hnutí. Rozčarován z vývoje hnutí odchází do Bernu, aby zde studoval přírodovědeckou fakultu. Kvůli ekonomickým problémům později odcestoval přes Marseille do Alžírsko. Nakonec rozprodal všechny knihy a z finančních důvodů vstoupil do cizinecké legie. Aby se z ní dostal, musel předstírat šílenství. Zklamaný, podvyživený a bez peněz se pěšky přes celou Evropu vrátil do Ruska. Dokončil si gymnaziální vzdělání a zapsal se na přírodovědecké oddělení Matematicko-fyzikál-

¹ Velehrad: Refugium, 2004.

² T. ŠPIDLÍK, *Ruská idea: Jiný pohled na člověka*, Velehrad: Refugium, 1996.

³ Vyšlo slovensky: N. O. LOSSKIJ, *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhľad*, Lipt. Sv. Mikuláš: Tranoscusius, 1946.

⁴ V. S. SOLOVJOV aj., *Velký inkvizitor: Nad textem F. M. Dostojevského*, Velehrad: Refugium, 2000.

⁵ Velehrad: Refugium, 2004.

⁶ Životopis zpracován podle P. MORNÁR, „Dielo Nikolaja O. Losského – prvý originálny plod autoafirmácie ruského ducha,“ předmluva k N. O. Losskij, *Filozofia intuitivizmu*, Poprad: Christiana, 2000.

ní fakulty. Stále byl ateistou, ale postupem času ho mechanické atomistické pojetí světa neuspokojovalo. Jako samouk začal studovat filozofii. Pod vlivem A. Kozlova, představitele „novoleibnizianismu“, se v roce 1894 zapsal na historicko-filozofickou fakultu Petrohradské univerzity. Zde ho zaujali I. Vvedenskij a V. Solovjov, který ho podnítl k ruskému překladu Kantovy *Kritiky čistého rozumu*. Následují studijní pobyty v zahraničí: Štrasburk, Lipsko, Göttingen.

Po návratu do Petrohradu obhájil svou magisterskou práci *Основные учения психологии с точки зрения волюнтаризма* [Základy psychologické nauky z voluntaristického pohledu, 1903], kterou začíná Losského filozofický vývoj. Podrobně se zajímá o lidské vědomí, zejména o lidské „já“. Přestože neznal přímo myšlenky Bergsona, vybudoval svým tvrzením o jouscnosti vůle svůj svérázný *intuitivismus*. Pro Losského je reálné bytí racionální a považuje systematickou stavbu bytí za ontologický aspekt reality. Již takové tvrzení ho odlišuje od Bergsona, který tvrdí, že reálné bytí je iracionální.

První Losského kniha je velmi důležitá, jelikož se k ní sám často vrací v následně vybudovaném gnozeologickém systému. Po čtyřiceti letech ji ještě doplnil dílem *Психология человеческого я и психология человеческого тела* [Psychologie lidského já a psychologie lidského těla, 1940] s kapitolou o významu citů. Losskij prozkoumává duševní život člověka jako výsledek kooperace psychických činností elementů těla (nervového systému atd.) s psychickou činností lidského „já“ jako vyššího organizujícího činitele. Jeho systém se nazývá voluntarismus, neboť tvrdí, že každá změna v „mé“ psychické sféře probíhá jako akt vůle.⁷

Již s druhou knihou o noetice *Обоснование интуитивизма* [Zdůvodnění intuitivismu, časopisecky 1904–5, knižně 1906] se Losskému dostalo uznání u ruského filozofického světa. Díky ní se ocitl na výsluní tehdejšího vědeckého života. Zmíňme se nyní letmo o jeho noetickém systému, jelikož nám tyto základy pomohou lépe se orientovat v následující kapitole, která se zabývá jeho díly vydanými v Československu. Bude me pak moci sledovat více specifické problémy a zejména konfrontaci s minulými či tehdy soudobými filozofickými směry.

Základními pojmy jeho noetické teorie je *intuitivismus* a *gnozeologická koordinace*. Losskij jimi originálně řeší problém vztahu mezi subjektem a objektem. Podle jeho myšlení je poznáný objekt, i z vnějšího světa, bezprostředně zařazen do vědomí poznávajícího subjektu čili osoby. Intuice je pro něho bezprostřední akt nazírání vnějšího světa lidským „já“ v jeho vlastní realitě, tedy ne v kopii nebo symbolu, jak se domnívá Bergson. Uvědomované předměty (např. strom) jsou imanentní k vědomí subjektu, ale ne v něm samotném, k němu jsou transcendentní. Takový vztah je možný, jelikož svět tvoří jeden organický celek, kde vše je všemu imanentní, a zároveň poznávací subjekt, neboli lidské „já“, je nadčasové a nadprostorové bytí. Losskij takto pojatý vztah lidského „já“ ke všem entitám ve světě nazývá *gnozeologická koordinace*. Tento čistě duchovní vztah ještě sám o sobě není poznáním. Má-li subjekt opravdově poznat objekt (a ne být s ním jen spojen), musí k němu nasměrovat celou řadu intencionálních rozumových činností: uvědomění, pozornost, diferenciaci atd.

Losskij dále rozeznává trojí intuici podle odpovídajícího stupně bytí, jak sám brilantně shrnuje své učení v *Dějínách ruské filosofie*:

⁷ Podrobněji vysvětleno v M. BEZDEK, „Nikolaj Onufrijevič Losskij a jeho filozofia,“ předmluva k N. O. Losskij, *Absolutně kritérium pravdy*, Martin: Matica slovenská, 1946.

Losskij všechny jevy čili to, co je dáno formou času nebo prostoru, nazývá reálným bytím. Reálné bytí může vzniknout a dostat systematický charakter jedině na základě ideálního bytí – tzn. všeho, co nemá prostorovou ani časovou povahu. Proto svou teorii nazývá ideální realismus. Mimo ideální a reálné bytí existuje ještě metalogické bytí. Tedy bytí, jež přesahuje meze zákonů totožnosti, kontradikce a vyloučení třetího. Takový je například Bůh.⁸

K těmto třem stupňům bytí přináležejí tři druhy intuice: 1. *smyslová intuice*, tzn. vnímání barev, zvuků, tepla aj.; 2. *intelektuální intuice*, tj. racionální nahlížení abstraktních idejí, jako je kauzalita apod.; 3. *mystická intuice*, tedy náboženská zkušenost, přesahující smyslovou i racionální stránku a nahlízející *metalogické* bytí.

Losskij tak navždy opustil vody ateismu. Zejména pod vlivem P. Florenského a jeho stěžejního díla *Столп и утверждение истины* [*Sloup a opora pravdy*, 1914]⁹ znovunalézá víru.

Dílo přecházející od noetiky k ontologii a teodiceji na sebe nenechalo dlouho čekat. V knize *Мир как органическое целое* [*Svět jako organický celek*, 1917] buduje velký systém své metafyziky, ve kterém domýšlí vize a provádí syntézu Plotina a Leibnize. Svět se podle tohoto díla skládá z nekonečného množství *dynamických substančních činitelů*, což jsou nadčasové a nadprostorové bytosti. Abstraktní soupodstatnost umožňuje jejich koordinovanost, takže vše, co prožívá jeden činitel jako svůj projev nebo zážitek, existuje nejen pro něho, ale též pro všechny ostatní v celém kosmu. Nad hmotným světem, který je projevem a dílem těchto substančních činitelů (tedy těch odpadlých od Boha, viz dále) a jejich stavbou v čase a prostoru, je ideální bytí, *království Ducha*.

Strukturu světa tvoří složité vzájemné navrstvení nižších bytí. Všechny bytosti na světě, i ty na nejnižším stupni evolučního vývoje, mají základní vlastnosti lidského „já“. Substanční činitel se však stává osobou (tedy z potenciální osoby se stane reálná), když je dostatečně vyvinutý k tomu, aby pochopil absolutní hodnoty, zejména morální. Dosažení mravní výše lze jen na základě vlastního chování, proto je tato teorie nazvána *personalismem*. Losskij sám nazval svoji metafyzickou koncepci světa buď jako *hierarchický personalismus* nebo *organický konkrétní ideál-realismus*.

Evoluce se podle něho děje úsilím činitelů sdružujících se do složitějších celků. Tak vzniká atom, molekula, jednobuněčný organismus, mnohobuněčné rostliny. Od živočišného organismu pak dospějeme až k lidskému, který všechny nižší činitele zahrnuje a zároveň ony jsou v něm podřízeni vyššímu substančnímu činiteli, lidskému „já“.

Absolutno – Bůh – je tvůrcem ideálního bytí i stvořitelem substančních činitelů. Bůh ale není podle Losského stvořitelem hmotného světa, našeho kosmu. Ten byl vybudován substančními činiteli od Boha odpadlými a trvá díky jejich časoprostorovým procesům. Bůh je za hranicemi tohoto světa. Mezi Bohem a naším kosmem leží ontologická propast. Z těchto závěrů můžeme konstatovat fakt, že se v ostrém protikladu proti panteismu vyhranil jako čistý teista.

Losskij vytváří dva typy substančních činitelů: jedni jsou z říše Božího království plného harmonie a lásky, druzí pochází z psycho-materiální říše nepřátelství a hmoty. V *království Ducha* každá část existuje pro celek a celek pro každou část. A jelikož

⁸ LOSSKIJ, *Dějiny ruské filosofie*, s. 388–389.

⁹ Vyšlo česky: P. FLORENSKIJ, *Sloup a opora pravdy*, Velehrad: Refugium, 2003.

v něm není hmoty, veškerá těla jsou proměněná a skládají se jen ze světelných, zvukových, tepelných či jiných smyslových obsahů. Proměněná těla milují Boha nade vše a vzájemně slouží všem.

V říši psychosomatického bytí naopak vznikají hmotná těla, a tím si mezi sebou vytvářejí hranice. Egoismus je zde základní zlo, které izoluje. Jediná cesta ven je v morální evoluci, tedy v překonání otrocké sebelásky a egoismu v aktivním usku- tečňování celosvětového dobra.

Je zřejmé, že Losského teorie aktivních činitelů je analogická k Leibnizově teorii o monádách. Losskij ale radikálně nesouhlasí s učením o izolovanosti monád, které nemají „okna ani dveře“. Jako nositelé tvůrčích sil jsou substanční činitelé samostatní a rozdílní, ale jako nositelé základních abstraktně-ideálních forem jsou totožní.

Po vydání tohoto díla zasáhla do života Losského velmi tragicky „Velká říjnová revoluce“ z roku 1917. V roce 1919 ještě stihne vydat *Основные вопросы гносеологии* [Základní gnozeologické otázky], než ho v roce 1921 jako přívržence protirevoluční a „protipokrokové“ buržoazní ideologie propustí z katedry filozofie. Zatkli ho během velkého zátahu na ruské intelektuály a jako člověka neužitečného pro socialismus ho čekala smrt. Na Trockého příkaz byl „jen“ vyhoštěn z vlasti. V prosinci téhož roku přijíždí do Prahy.

V Moskvě ještě v roce 1922 vydali jeho knihu *Логика* [Logika]. Systém jeho intuitivistické logiky nestaví na psychologii, ale na studiu struktury objektu. Základním úkolem bylo pro Losského překonání protikladu mezi racionálním a iracionálním, aposteriorismem a apriorismem, protikladu mezi zkušeností a myšlením.

Po tomto krátkém seznámení s Losského životní cestou a jeho základními filozofickými tezemi před vstupem na půdu první republiky budeme již Losského působení sledovat v akademickém světě tehdejšího Československa.

2. LOSSKIJ A ČESKOSLOVENSKO

Po příjezdu do svého druhého domova, Československa, se Losskij ihned zapojil do akademického života. Přestože celou dobu pobytu v Čechách žil ve svízelné finanční situaci, získal si na půdě univerzity mnoho přátel. Byl velmi ctěný a obdivovaný našimi vynikajícími filozofy, jako Karlem Vorovkou, Vladimírem Hoppem nebo Ferdinandem Pelikánem. Posledně jmenovaný napsal v Čechách o Losském dvě větší studie¹⁰ a zároveň překládal jeho myšlenky. Vřelý vztah československé filozofické obce vyjádřil za všechny Miloš Bezděk:

N. O. Losskij, jeden z největších současných světových filozofů a metafyzikův křesťanských, je nám obzvlášť milý. Filozofická obec u nás v Čechách i na Slovensku vdáčně spomíná tohoto originálního velkého myslitele, pútnika za Absolútnom, čistého hlásateľa křesťanskej lásky a neúnavného ukazovateľa absolútnych hodnôt a cesty k najvyššej absolútnej hodnote – k Bohu.¹¹

¹⁰ Zejména mu věnuje kapitulu v knize F. PELIKÁN – J. TVRDÝ, *Současná filozofie u Slovanů*, Praha: Orbis, 1932.

¹¹ BEZDĚK, „Nikolaj Onufrijevič Losskij a jeho filozofie,“ s. 8.

Není žádný překvapením, že se přítelem Losského stal i básník a esejista Otakar Březina, se kterým si byli myšlenkově velmi spřízněni. Sice se z noetického hlediska u Březiny setkáváme spíše se symbolismem, nicméně v jeho básních, zejména v *Tajemných dálkách* (1895) vládne jako u Losského ontologický zákon dualismu: ostrý protiklad duše k hmotné skutečnosti. Ve své třetí básnické sbírce *Větry od pólů* (1897) již převládá představa „existence dvou světů, kromě světa hmotného, v němž je duše svým tělem donucena žít, existuje ještě neméně reálný svět ducha a idejí, k němuž směřuje vše živé.“¹² Březina stejně jako Losskij intuitivně tušil, že za tímto kosmem je ještě jiný kosmos. Tím jsou si oba autoři velmi blízcí, jelikož byli ovlivněni platónským pohledem na svět.

Losskij začal záhy publikovat – bohužel více v zahraničí – další knihy, které rozvíjejí jeho základní filozofické teze. V Paříži roku 1927 vydal ruský *Свобода воли* [*Svoboda vůle*], které vychází anglicky pod názvem *Freedom of Will* (Londýn 1932). V knize nastiňuje svou perspektivu konkrétní etiky a filozofie hodnot. Losskij řeší svobodu vůle na základě dynamického pojetí příčinnosti, podle které každá událost je aktem substančního činitele. Žádná vnější příčina nemůže mít vliv na jeho tvořivou práci. Substanční činitelé jsou obdařeni svobodou, tedy mají možnosti volby dobra nebo zla.

Jak je to s bytostmi, které ovládla sebeláska a egoismus? Ty nesprávně naložily se svou svobodou, odpadly od Boha. Ochuzená moc těchto činitelů mohla tedy vytvořit jen omezený kosmos, náš kosmos. U člověka rozlišuje *formální svobodu* jako svobodu výběru a *pozitivní materiální svobodu* jako svobodu schopnosti tvořit. Mystickým pádem člověk ztratil pozitivní svobodu, ale zachoval si formální, která mu je zdrojem jeho obnovy. Pozitivní svoboda se uskutečňuje jen v Božím království.

V Paříži vyšla další jeho díla v ruštině, za všechny uvedme jen jedno základní: *Ценность и существование* [*Hodnota a existence*, 1931], ve kterém analyzuje vztah hodnoty a bytí na podkladě svého ideál-realismu v protikladu k psychologizujícím tendencím. Rozvíjí též myšlenku o zbožštění tvorstva působením Boží milosti.

Losskij ovlivnil svými myšlenkami i lékaře Ctibora Bezděka a jeho dílo *Etikoterapie*, a to zejména učením o existenci nadčasového a nadprostorového „já“ majícího původ v Bohu. Bezděk ve svém díle napsal:

Náš zdravotní stav závisí na vzájemném poměru, v jakém se nalézají nesmrtelný duch a jeho pomíjivé tělo. Ideální stav nastane tehdy, když duch jako opravdový vůdce a udržovatel, bude skutečným vládcem a vůdcem těla, které ho bude ve všem poslušné. Takový člověk bude zdravý.¹³

Za příčinu fyzických i duševních nemocí považuje Bezděk rozličné projevy egoismu, jako jsou strach ze zodpovědnosti, pýcha, lakomství, hněv, závist, sebelítost apod. Léčba a terapie se v jeho pojetí skládá z celistvého chápání pacienta. Uzdravení (i fyzické) vidí v nalezení pravého smyslu života nemocného a v překonání jeho egocentrických tendencí základními křesťanskými ctnostmi: vírou, nadějí a láskou.

Bezděkovu *Volné sdružení pro duchovní a náboženskou kulturu Dr. Ctibor Bezděk* vydalo u nakladatelství Souček v roce 1934 Losského *Industrialism, komunism a ztráta osobnosti*. Ve velmi zdařilém pojednání vyslovuje Losskij obavu z vývoje společnosti.

¹² J. MED, *Spisovatelé ve stínu*, Praha: Portál, 2004, s. 18.

¹³ Citováno v C. BEZDĚK, *Etikoterapie II*, Olomouc: Fontána, 2000, s. 15.

U soudobé kultury tuší riziko odosobnění a odumření duchovního života. Kriticky hledí nejen na SSSR, ale též na USA a Německo. Vyzdvihování kolektivu na úkor individua vede ke ztrátě přátelství člověka s člověkem, jelikož „v zemi, kde hodnota kolektivu je prohlášena za absolutní, vyzvědačství a udavačství je velebeno jako ctnost.“¹⁴ Vývoj čistě naturalistického světového názoru, který vylučuje nadbiologické funkce člověka, by v konečné fázi skončil snahou vyhubit slabé či znetvořené děti, lidi nevyléčitelně nemocné či chorobomyslné, staré lidi. Dnes již víme, jak pravdivá byla jeho slova v období druhé světové války. Jak ale aktuální jsou tato slova i dnes, kdy prenatální diagnostika při podezření na handicap ještě prodlužuje možnost volby potratu nebo kdy začíná být aktuální diskuse o eutanázii. Proti těmto tendencím postavil Losskij křesťanské náboženství, které hájí práva člověka a rodiny, založená na absolutní hodnotě osobnosti.

Uvědomiti si a uskutečniti způsoby rozvoje svobodného individuálního osobního života je nutno proto, že stojíme na rozcestí historického procesu: na naši volbě závisí – počneme-li budovati něco na způsob hnízda termitů, kde každá jednotka je pouze orgánem celku, nebo počneme-li tvořiti společnost svobodných osobností, nadchnutých láskou k sociálnímu celku, ale současně i k individuálnímu osobnímu bytí.¹⁵

Též v roce 1934 vyšel Losského článek „Vzkříšení v těle“,¹⁶ původně publikovaný v časopise *Пымб [Cesta]*, ve kterém se snaží dokázat, že všechny problémy v otázce vzkříšení řeší především učení o kosmickém těle nebešťanů. Sám později tento článek shrnuje slovy, ve kterých charakterizuje život v Božím království:

Smrt v Božím Království neexistuje, protože jeho účastníci jsou vzájemně propojeni dokonalou láskou. Prostorová proměněná těla nemohou být nijak poraněna, protože podléhají procesu odrážení.¹⁷

Anglicky vyšlo v nakladatelství Ruské svobodné univerzity v Praze Losského *Intellectual Intuition and Ideal Being* (1934), *Intuitivism* (1935),¹⁸ *Transsubjectivity of Sense-Qualities* (1937), *Mystical Intuition* (1938),¹⁹ *An Epistemological Introduction into Logic* (1939); a v nakladatelství Boris Jakowenko *Three Chapters from the History of Polish Messianism* (1936) a *Three Polish Messianists* (1939).

Nejenže Losskij publikoval své myšlenky, ale odvážně představoval též učení svých přátel, filozofů působících v Praze. V roce 1933 vydává „Theoretický a praktický význam učení prof. Hoppe o já“²⁰ a v roce 1934 *Metafyzické pojetí lidské osobnosti ve smyslu učení V. Hoppe*.²¹ U již zesnulého kolegy oceňuje jeho zápal pro pochopení mystické zkušenosti náboženských představitelů, filozofů nebo básníků. Důležitou roli přisuzuje mystickému poznání o „já“ jako nadčasovému a nadprostorovému. V krátké studii pak ukazuje, jak by se tento cenný poznatek mohl aplikovat u léčby lidí trpících a těžce nemocných.

¹⁴ N. O. LOSSKIJ, *Industrialism, komunism a ztráta osobnosti*, Praha: L. Souček, 1934, s. 10.

¹⁵ Tamtéž, s. 11.

¹⁶ N. O. LOSSKIJ, „Vzkříšení v těle“, *Ruch filosofický*, 1934, č. 4–5.

¹⁷ LOSSKIJ, *Dějiny ruské filosofie*, s. 399.

¹⁸ Vyšlo slovensky: N. O. LOSSKIJ, *Filozofia intuitivismu*, Poprad: Christiana, 2000.

¹⁹ Vyšlo slovensky: N. O. LOSSKIJ, *O mystickej intuícii*, Poprad: Christiana, 2004.

²⁰ N. O. LOSSKIJ, „Theoretický a praktický význam učení prof. Hoppe o já“, *Ruch filosofický*, 1933, č. 1.

²¹ N. O. LOSSKIJ, *Metafyzické pojetí lidské osobnosti ve smyslu učení V. Hoppe*, Praha: L. Souček, 1934.

Smutnou stránkou zůstává, že ani nadále mnoho jeho děl v češtině nevycházelo. Česká akademická obec tomuto filozofovi něco dluží. Naštěstí na Slovensku mu tento dluh začali splácet, přestože tam se pro změnu nevyhnul konfrontacím a sporům, ale o tom pojednáme později.

Roku 1938 vyšel česky v překladu Anny Teskové Losského *Dialektický materialism*. V něm rozvádí jednotlivé formy materialismu: mechanického, Hegelova dialektismu nebo materialismu dialektického.

Problém Marxovy a Engelsovy filozofie, kterou se v té době snažili realizovat v Losského rodném Sovětském svazu, začínal nebýt neznámý i ve vodách československých. Bylo to téma nanejvýš aktuální. Předložené dialektické teorie podle Losského narušují pravidla logiky rozumu a tápou z důvodu neznalosti nadčasových a nadprostorových činitelů. Není na škodu zmínit, že v tomto filozofickém spisu vynikl při polemikách i jeho svérázný dar humoru.

Za materialismus považuje Losskij názory, které tvrdí, že hmota je jediné základní bytí a že psychické pochody vznikají jen na základě pochodů hmotných, jen jako *pasivně bezděčný jev*. Podle *mechanického materialismu* je neprostupná hmota prostorem se pohybující masa, řídící se geometricko-mechanickými zákonitostmi. Nejsou přítomny tvůrčí síly, které by tvořily principiálně nové obsahy jsoucna. Losskij proti mechanickému pojetí nabízí svou teorii o vnitřním činiteli, který se snaží uskutečňovat v prostoru. Na prosté analýze odpudivosti elektronů – jejich vzájemném intuitivním zakoušení vnitřních stavů – dokazuje nutnost zavedení substančního, nadčasového a nadprostorového činitele. Konající substanční činitel není, jak již bylo uvedeno, ani hmotou a ani duší, ale je *metapsychofyzickým* počátkem. Dále pak v této stati seznamuje se svým ideál-realismem.

V druhé kapitole představuje klasickou Hegelovu teorii o světovém procesu jako rozvinutí Absolutního ducha na základě *teze* (např. jsoucno), *antiteze* (nic) a *syntézy* (vznikání), která odporuje logice rozumu opřené o zákon totožnosti, sporu a vyloučení třetího. Hegel nejednou předkládá myšlenku o totožnosti rozporů, tedy vnitřního (např. psychického stavu) a vnějšího (tělesného uskutečnění), kterou Losskij zpochybní humornou historkou o zesměšnění starého profesora, kterého urazí mladý nadaný žák. Pohrdavé pocity studenta mají jen časovou formu, avšak vnější tělesné vypínání hlavy, škodolibý chichot mají formu časoprostorovou. Vzájemné pronikání různých pochodů nesvědčí o jejich totožnosti, ale o *jednotě*, jak dodává:

Každou změnu pokládá Hegel za vtělený protiklad: vskutku však je každá změna jednotou protikladů, ne však jejich totožností. Skutečné protichůdnosti ve stavu změny neexistují samy o sobě: změna je myslitelná a možná jen potud, pokud se v jejím základě nalézá substance nadčasová jako nositel procesu;²²

jejímž působením se tedy z A se stane B (ne A), ale v různém časovém úseku.

Omyl Hegelův se tak skládá z jeho představy, že živé, tvořivé a proměnné bytí je protikladné, což je rub jeho rozumu bystrého na vhled do jednoty světa a tušení vzájemného pronikání protikladů. Bohužel dle Losského opět nepoznal, že organická celistvost světa je řízena nadčasovými a nadprostorovými činiteli, které nejsou podřízené zákonům logiky.

²² N. O. LOSSKIJ, *Dialektický materialism*, Praha: Josef Svoboda, 1938, s. 28.

V závěrečné části nazvané jako dílo samo, „Dialektický materialismus“, analyzuje nejprve slovo pohyb, které znamená nejen přemisťování v prostoru, ale i každou jakostní změnu. O hmotě ví jen, že je všejdoucí a mění se. Seznamuje s Engelsovými třemi zákony dialektiky, odvozenými z „dějin přírody a lidské společnosti“: zákon přechodu kvantity ve kvalitu a naopak; zákon vzájemného pronikání protikladů; zákon záporu záporu. Pohybem se tedy – podle dialektických materialistů – věc mění, zřídka, „zprošťuje“, což je takový zápor, že vzniká na novém stupni. Dalším pohybem dochází k novému záporu, tj. záporu záporu, ale ne k původu jakoby v kruhu, ale k vyššímu jakoby ve spirále. Každý vznik je zánikem něčeho. Svět je v sobě rozdělená jednota protikladů, což je pro Lenina podmínkou všech procesů světa v jeho spontánním samopohybu, ve vývoji k vyššímu. Tajemná hmota je tedy sama od sebe schopna tvořit. Dostaneme se ale brzy k otázce lidského vědomí. Dialektičtí materialisté sice připouští, že psychický proces (pro ně totožný s vědomím) je čímsi vlastním, odlišným od materiálního, ale je stejnou měrou „soucnnem“ (jakkoliv se přou o tento pojem) jako hmotné procesy. Náboženství, umění či filozofie je jen *nástavbou* na hmotném procesu lidské společnosti.

Losskij právě v této chvíli začíná seznamovat čtenáře se svou teorií poznání intuitivismu, kdy *vědomí* vlastního pocitu formou představy není kopií či symbolem pocitu, ale originálem (intuice), což ověříme myšlenkovou analýzou. Naopak *psychický stav* může být podvědomým či neuvědomělým zážitkem. Nelze ale říci, že by nevědomý psychický stav byl jen čistě hmotným procesem v nervovém prostředí. Lidské „já“ je tak těsně sloučeno se světem, že může nahlížet přímo do soustavy cizího bytí. A to je možné, jelikož všechny procesy jsou imanentní vědomí, ale transcendentní subjektu vědomí. Psychické stavy a vědomí nejsou totožné: psychické může být neuvědomělé a ve vědomí mohou být živly nepsychické. Dialektický materialismus takové rozlišení nezná. Vědomí a psychické stavy jsou v něm totožné.

Teorie Engelse a Lenina je sensualistická teorie kopírování věcí. Není však žádné možnosti srovnání kopie s originálem. Losskij se po právu ptá, jak může být psychický obraz přesnou kopií hmotné věci? Proč se takové kopírování dá uskutečnit? Engels odpovídá: shodností zákonů ovládajících subjektivní myšlení a objektivní svět. V případě horečného blouznění – jak opět vtipně dodává autor – by tedy subjektivní myšlení opět kopírovalo realitu. Přestože dialektičtí materialisté tvrdí, že je možné mít o světě pravé vědění, nemají však k tomu odpovídající teorii poznání. Jejich sensualistická teorie kopírování neobjasňuje ani možnost pravého vědění o existenci hmoty, kterou tak vyzdvihují. Odpovědí materialistovi může být Losským nabídnutá teorie intuitivistického poznání spojeného s ideál-realismem. Na závěr dodává:

Pravda o skutečnosti jest učení o spojení v něm pocitových a nepocitových veličin. Avšak dialektičtí materialisté se bojí nejmenší zmínky o nepocitovém aspektu světa: uznání nepocitového souvisí s vyznáním duchovního, a ducha se bolševici-marxisté bojí jako čert kříže.²³

Po vydání tohoto díla zasáhl do života Losského – pokudikáté již – sled historických proměn. Vypukla druhá světová válka. Po rozpadu Československa, vytvoření Protektorátu Čechy a Morava a samostatného Slovenského státu, zavírají nacisté české vysoké školy. Losskij odešel učit na univerzitu do Bratislavy. Ihned se aktivně

²³ Tamtéž, s. 76.

zapojil do publikační činnosti. Nejenže se v Praze nebál představovat myšlenky jemu nakloněných kolegů, nyní se pouští do obhajoby svého intuitivismu, který je ze strany některých filozofů kritizován a nazýván nevědeckým, naivním. V dialogu s těmito názory vyniká ostrý vhled do problematiky. Jeho tendence domýšlet každý detail do krajnosti je také tolik typická pro ruské myšlení. Někdy stojí za svým systémem poznání až s jistou dogmaticností.

Pro lepší pochopení nyní nastiňme spor, který vedl s I. Hrušovským, který vydal *Kritiku intuitivního realismu*.²⁴ Zajímavé je též pozorovat, v jaké atmosféře a v jakých skrytých i otevřených narážkách se odehrávala vědecká filozofická diskuse oněch časů. Slovenská akademie věd jejich při znovu otiskla v polovině 90. let 20. století v časopise *Organon F*.²⁵

Hrušovský proti Losského teorii intuitivismu, kdy subjekt poznává vnější předměty bezprostředně, namítá:

Je však všade notoricky známe, ako vzniká pocit farby, alebo ako je podmienený zvuk. Z toho vyplýva, že poznanie vonkajších predmetov je sprostredkované jednak fyzikálne (elektromagnetické, vzdušné vlny atď.), jednak zmyslami.²⁶

Hrušovský je přívržencem kauzální teorie vnímání, kdy fyzicko-fyziologické procesy podráždění smyslových orgánů jsou příčinou procesů v mozkových centrech a smyslových kvalit světla, zvuku atd. ve vědomí. Losskij zná tuto teorii, ale drží se učení Bergsona, Schellinga a Lopatina, kdy tyto materiální procesy jsou „iba stimuly, pobádajúcimi subjekt obrátiť pozornosť na tie isté predmety vonkajšieho sveta, čo pôsobili na jeho mozog.“²⁷ Po pohybu smyslových orgánů a nervového systému dochází ke skoku v poznání k duchovnímu procesu. Losskij Hrušovskému vysvětluje, že mylně zaměnil jeho pojem „bezprostřední“ za poznání bez jakýchkoliv podmínek.

Již ve svých dřívějších pracích o historii noetiky Losskij dokázal, jak v průběhu 17. a 18. století došlo k subjektivizaci a psychologizaci celé soustavy vědomí. Veškeré naše poznání směřovalo k závěru, že vše je jen hypotetické. Na této pozici stojí i Hrušovský, když několikrát podtrhuje, že: „Empirické výroky sú iba hypotetické.“²⁸ Noetiku intuitivismu chápe jako iracionální, což opět vtipně napadá Losskij, když ho podezírá, že si jistě myslí: „Intuícia je nerozumné pozeranie na predmet asi takého druhu, ako keď krava tupo hľadá na trávnu.“²⁹

Hrušovský nicméně přiznává, že k poznání objektivní skutečnosti potřebujeme pojmy, které mají určitý stupeň abstraktnosti. Tohoto faktu se Losskij ihned chytá a předkládá nutnost přijetí teorie o kosmu, který je vzájemně proniknutý vztahy ideálního bytí, jenž je možné nazírat ne cestou smyslové intuice, ale intuicí intelek-

²⁴ I. HRUŠOVSKÝ, *Kritika intuitívneho realizmu*, Trnava: Fr. Urbánek a spol., 1945.

²⁵ Jedná se o články: I. HRUŠOVSKÝ, „Kritika intuitívneho realizmu,“ *Organon F* 3, č. 1 (1996): 46–56; N. O. LOSSKIJ, „Odpoveď Dr. I. Hrušovskému na jeho kritiku intuitívneho realizmu,“ *Organon F* 3, č. 1 (1996): 57–62; I. HRUŠOVSKÝ, „Losského teória pravdy,“ *Organon F* 3, č. 3 (1996): 282–294.

²⁶ HRUŠOVSKÝ, *Kritika intuitívneho realizmu*, s. 7.

²⁷ N. O. LOSSKIJ, *Odpoveď Dr. I. Hrušovskému na jeho kritiku intuitívneho realizmu*, Bratislava: Slov. Grafia, 1945, s. 3.

²⁸ HRUŠOVSKÝ, *Kritika intuitívneho realizmu*, s. 8, 14 a 15.

²⁹ LOSSKIJ, *Odpoveď Dr. I. Hrušovskému na jeho kritiku intuitívneho realizmu*, s. 6.

tuální. Hrušovského kritický realismus a logický empirismus chápající zkušenost subjektivně, a to na základě psychických procesů, nemůže dát důsledné odpovědi na noetické problémy. Jediným východiskem je opět přijetí existence nadčasového substančního činitele.

„Ak sa ma niekto opýta, ako možno dokázať nadčasovosť substancionálneho činiteľa, odpoviem: cestou absolútne presvedčujúcej skúsenosti, totiž nazeraním na svoje ja ako na nemajúce časovej formy.“³⁰

A na závěr jazykem jako břitva dodává:

Dr. Hrušovský pokladal svojho protivníka za veľmi hlúpeho a naivného, ktorý, pracujúc na svojej teórii vyše štyridsať rokov, nepremyslel najzákladnejšie otázky noetiky. Preto pristupujúc k svojej kritike, Dr. Hrušovský nielenže nepreštudoval dôkladne môj intuitivizmus, ale ešte i moju štúdiu o Carnapovi³¹ prečítal nepozorne.³²

V průběhu těchto akademických diskusí vyšla u Matice slovenské roku 1944 Losského významná kniha o etice *Podmienky dokonalého dobra*. Jeho etika má ryzí křesťanský charakter. Samozřejmě je založená na noetickém systému intuitivismu a na metafyzickém hierarchickém personalismu. Opět z nových úhlů propracovává známá témata: hodnoty nejsou jen relativní, ale též absolutní; existence protikladu mezi královstvím Božím s proměněnými těly a psychomateriálním světem stvořeným padlými substančními činiteli, ve kterém ale padlé bytosti mají možnost svobodného vývoje hledáním pravé cesty.

Nejprve se v díle kriticky vypořádává s etickými teoriemi hédonismu, eudaimonismu, které vidí smysl života v hledání potěšení a štěstí vytěsněním utrpení. Stejně tak je rezervovaný k biologismu a agnosticismu u Spencerova naturalistického evolucionismu.

Když se vypořádal s těmito teoriemi, předkládá svou teorii *konkrétní* etiky opřenou o Boha a zbožštění tvorstva. Každá bytost, jak uvádí autor, touží vědomě nebo nevědomě po plnosti bytí a uskutečňuje ji podle mezí svého vývoje. Skutečná plnost bytí je ale jen v Bohu. Losskij tedy zkoumá, jaká má být přirozenost stvořených bytostí, aby mohly vstoupit do intimního vztahu s Bohem a dosáhnout tak plnosti bytí, kterým je sám Bůh.

Po představení ideálu absolutní dokonalosti otevírá problém zla a dobra. Zlo dělí na *zlo základní* (mravní, hlavně egoismus) a *zlo odvozené* (jako důsledek pádu Bohem stvořených bytostí a egoismu, např. nemoci, tělesná smrt i přírodní katastrofy).

Za největší překážku na cestě k Bohu považuje egoismus projevující se v sebelásce a pyše bezměrného sebepřeceňování. Egoismus tedy člověka od Boha izoluje. Samolibé bytosti si namísto plnosti vytvářejí jakýsi chudý a bídný život. Zklamání je imanentním trestem ze strany vnitřního mravního zákona. Egoističtí činitelé nicméně stále hledají způsob, jak dosáhnout nového, složitějšího typu existence. Dosáhnou jej jedině, pokud se částečně zbaví své sebelásky a podřídí se činiteli, který k nově-

³⁰ Tamtéž, s. 8.

³¹ Odvolává se na svou studii: „Kritika noetiky R. Carnapa s hlediska ideálu poznania,“ *Filozofický sborník* (Martin), 1944, č. 3.

³² Tamtéž, s. 9.

mu způsobu života vede. Ale i kdyby byla bytost v největším úpadku, má ve svém povědomí zachovaný ideál Božího království, neboť jeho individuální „já“ je jako Boží obraz neodlučitelně spojeno s jeho bytím.

Losskij v přírodě uznává dva typy evoluce: (1) *normální evoluce*, ve které je vzešup od elektronu až k branám Božího království veden mnoha cestami, jelikož vývoj nemusí směřovat jen k Bohu, ale též může odbočit či až upadnout; (2) *satanská evoluce*, která vede opačnou cestou, k stále větší izolaci a oddělování se od Boha. Ve svých pozdějších pracích dokonce dospíval k názoru, jestli ke své teorii o dvou říších nepřipojí ještě třetí – říši satanského bytí. Není náhodou, že k těmto závěrům došel během druhé světové války, kdy to vypadalo, že se peklo usídlilo na zemi.

Z hlediska mravní zodpovědnosti rozlišuje *svobodu vůle* a *svobodu konání*. A následují opravdu hluboké úvahy o boji proti zlu, o lásce a silách, které buď napomáhají k dobru nebo mu jsou překážkou. Velmi výstižně se vypořádává s omylem Freudovy školy, která sice pokládá za základ všeho jednání lásku, ale mylně ji ztotožňuje s láskou sexuální. Zabývá se též mezilidskými vztahy a láskou k absolutním hodnotám.

Prijať do svojej duše milovanú osobnosť so všetkými jej nedostatky neznamená dať sa na cestu schvaľovania jej zlých vášní. Opravdivá láska, ktorá bystro preniká k ideálnej podstate milovanej bytosti, odhaľuje najlepšie spôsoby jej výchovy a disciplinovanosti; dáva najmä schopnosť ovplyvniť druhého človeka svojím príkladom, svojou láskou k tej alebo k inej veľkej hodnote a svojou činnosťou, v ktorej sa táto hodnota uskutočňuje, alebo si ju osvojuje.³³

Intimní pomoc při svém rozvoji k dobru dostává člověk v Církvi, která je tělem Krista Božího Syna. Ježíš Kristus umožňuje těsné spojení se sebou díky tomu, že ve své Osobnosti spojil božskou i lidskou přirozenost. Za nejmocnější prostředek sjednocení všech věřících s Kristem a mezi sebou v Kristově Církvi pokládá svátost eucharistie. Pro styk s Bohem nám též pomáhá prosebná modlitba, modlitba Otčenáš, andělé strážní a společenství svatých (*communio sanctorum*).

V knize nechybí úchvatné pasáže o kráse, jejímž ideálem míní duchovní život, který je zasvěcený tvorbě a který je spojený s přijetím absolutních hodnot tělesně vyjádřenými. Práci zakončuje reflexí nad mravním a sociálním pokrokem.

Kdyby se někdo domníval, že zde najde jen teoretické pasáže, velmi by se mýlil. Nechybí totiž časté příklady a citáty poezie, dramát nebo románů Danteho, Shakespeara, Goetha, Puškina, Gogola, Dostojevského nebo Tolstého. Mnohdy svá tvrzení opírá o svědectví světců, jako sv. Františka z Assisi, sv. Sergeje Radoněžského nebo sv. Serafína Sarovského.

V roce 1943 Losskému umřela po těžké nemoci na Slovensku žena. Z tohoto důvodu se rozhodl, že Československo opustí. Jeho první cesta vedla do Paříže, kde žili jeho synové. Možná to byla prozřetelná volba, jelikož by u nás za pár let jistě neměl na růžích ustláno. O úspěchu komunistického režimu po roce 1948 v potlačení jeho myšlenek již bylo řečeno v předcházející kapitole. Během svého tříletého působení v Bratislavě si však Losskij získal mnoho věrných posluchačů, kteří k němu měli velmi srdečný vztah. O tom svědčí i slova svědectví Josefa Diešky, který překládal pro slovenské prostředí (a poprvé opravdu vyšlo ve slovenštině) dílo *Absolutně kritérium pravdy*, o kterém bude nyní řeč:

³³ N. O. LOSSKIJ, *Podmienky dokonalého dobra*, Martin: Matica slovenská, 1944, s. 194.

Losskij zahorel k nám však ozajstnou láskou učiteľa-majstra. A túto lásku k mladej, rodiacej sa filozofii slovenskej pociťoval najmä pred svojím odchodom. Nezabudnem na dojem, s ktorým som prijímal z jeho rúk rukopis tejto štúdie s odporúčaním, aby som ho preložil a uverejnil, keď to bude možné.³⁴

Absolútne kritérium pravdy môžeme chápať ako Losského odkaz milovanému Československu. Velmi precíznym spôsobom zde shrnul své učení. Vzhľadom k tomu, že jsme se již jeho systémem více zabývali, zaměříme se na ty aspekty, kdy vede tichý dialog s myšlenkami filozofů, kteří ho již předešli – kdybychom použili jeho slovníku – k metalogickému bytí. Přestože k nim dokázal být stejně polemický jako k filozofům, se kterými vedl živé dispute během svého života, zachovával si k nim velmi důstojnou úctu. A zejména se jeho uznalý a jemně korigující tón projevil ve vztahu k jejich filozofickému hledání.

Ihned v prvních řádcích nastoluje známý problém. Od dob Descarta je vše ve vědomí pravdivé jen jako akt vědomí. Proti tomu představuje svůj pohled na vztah mezi subjektem a objektem pomocí substančního „já“, které nemá časovou formu. Losskij dále vysvětluje, jak se ze začarovaného kruhu, do kterého přivedla noetiku subjektivizace a psychologizace, snažilo vymanit mnoho myslitelů. Snažili se znovunastolit učení o podřízenosti individuálního subjektu duchovnímu: u Fichta Absolutnímu já, u Schellinga Absolutnu, u Hegela Absolutní ideji. Pozdější autoři se přikláněli k novokantovským proudům o imanentní filozofii a transcendentálně-logickém idealismu, k učení o rodovém (Schupe), noetickém (Rickert) či transcendentním (Husserl) „já“. Takové pokusy hodnotí Losskij jako *subordinační* překonání solipsismu. Svůj intuitivismus nazývá překonáním *koordinačním*, jelikož tvrdí, že individuální „já“ je samo o sobě samostatné bytí.

Již filozoficky vyzrálý Losskij se pouští do korigování myšlenek svých vlastních profesorů, kteří ho vedli při prvních krůčcích na filozofické půdě. Konfrontuje se s Vladimírem Solovjovem a jeho poznáním pravdy o vědomí. Solovjov ji považuje za velmi složitou, jelikož se zde stýká poznání se svým předmětem. Dle jeho slov je takové poznání velmi ubohé. Solovjov vytýká právě Descartovi, že rychle přešel od bezprostřední pravdivosti psychických stavů k tvrzení o existenci substančního „já“.

Již na příkladu setkání starého profesora a nadaného žáka, uvedeném při zmínce o *Dialektickém materialismu*, bylo možné pochopit Losského pojetí *psychických procesů*, které nedostávají prostorovou formu, nýbrž jen *časovou*. Události probíhající v *časoprostoru* jsou pak *tělesná* realita. Jsou-li zařazeny do odrážecích procesů, stávají se *materiálně tělesné*. Lidské tělo je výsledkem koordinace mezi lidským já a celou řadou substančních činitelů na nižších vývojových stádiích. Losskij tedy přijímá teorii Descarta o substančnosti lidského „já“, nicméně se radikálně rozchází s jeho názorem o dvou rozdílných substancích uvnitř člověka (jedné, která je příčinou duševních procesů, a druhé, příčině procesů materiálních). Losskij objevil, že jeden a tentýž substanční činitel „já“ je schopný vytvářet jak psychické, tak i fyzické procesy.

Vraťme se ale k Solovjovovi, který tvrdí, že ve vědomí prý nacházíme jen fenomenologický subjekt, který se ale vůbec nemění. Poznání o našem „já“ spočívá jen v předpokladech, a ne v nahlížení přítomného faktu. Kdyby podle Solovjova „já“

³⁴ Z předmluvy k: LOSSKIJ, *Absolútne kritérium pravdy*, s. 6.

bylo substance, nemohla by v tomto bytí vznikat žádná otázka nebo pochybnost, která je tak přítomná mezi lidmi. Losskij, aby obhájil svou teorii, tvrdí:

Na prvý pohľad javí sa táto Solovjevova úvaha absolútne presvedčivou. No v skutočnosti ani vyskytovanie sa predmetu vo vedomí nevylučuje spory o ňom a rôzne teórie... Vedomie o predmete je vždy zložené v tom zmysle, že sú v ňom určité dve stránky – intencionálne akty a predmet, na ktorý sú usmernené. Akty uvedomovania a pozornosti privádzajú predmet z podvedomia do vedomia.³⁵

Jedna osoba si tedy již mohla uvědomit a poznat předmět a u druhé nemuselo k takovému procesu vůbec dojít. Proto má pochybnosti nebo takové poznání přímo odmítá. Solovjev stojí svým tvrzením o tom, že „já“ neexistuje ve vedomí jako substance, ale jen jako myšlenka o „já“, v jedné řadě s Kantem a jím formulovaném pojmu o transcendentní jednotě apercpece.

Došli jsme tedy ke Kantovi, který svým učením vyloučil možnost metafyziky jako vědy. Losskij svůj intuitivismus vytvořil právě proto, aby taková tvrzení odvrátil. U Kanta uznává zavedení nového oddílu logiky, totiž transcendentální logiku, ale ihned dodává:

Bohužiaľ, [Kant] znížil význam svojho objavu tým, že znížil objavené ním racionálne systematické formy na stupeň len subjektívnych, psychických syntéz, konštruujúcich predmety len ako javy.³⁶

Losskij se snažil překonat jednostrannost předchozího empirismu a racionalismu na základě učení o poznání, které v sobě obsahuje dvě stránky: aposteriorní materiál (pocity) a apriorní časoprostorovou formu. Tato teorie však nevysvětluje, jak se aposteriorní s apriorním poznáním skládá do systému poznávacích jevů. Losskij si je vědom tohoto nedostatku, který se však podle něho nevyskytuje v jeho intuitivistickém systému. Losského systém též vytváří syntézu empirismu a racionalismu. Empirickou cestou zkušenosti se předměty staly imanentní vedomí díky na ně zaměřeným aktům uvědomění, pozornosti a rozlišení.

Je zřejmé, že se autor snažil za každou cenu obhájit vědeckost svého přístupu, jelikož byl často právě z nevědeckosti nespravedlivě osočován. Závěrečné věty této „závěti pro Československo“ by mohly být apelem i pro dnešní filozofy:

Pravý vedecký svetonáhľad stavia na čelo každého systému poznatkov učenie o Bohu a o jeho tvorení sveta, v základe ktorého spočívajú duchovné princípy. V takom svete sú absolútne hodnoty, je účelovosť, cieľuprimeranosť a zmysluplný proces vývinu.³⁷

Tato slova nás uvedla do tématu posledního velkého díla Losského, které vyšlo na území teď již poválečného Československa. Každému člověku citlivému k filozoficko-teologickým otázkám a slavistické literatuře musí být velmi líto, nemá-li knihu *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhľad* ve své knihovně, aby se k ní mohl vracet. Losskij v ní mistrovsky shrnuje myšlení tohoto ruského génia a zároveň tak nepřímo seznamuje čtenáře se svojí teodiceou.

³⁵ LOSSKIJ, *Absolútne kritérium pravdy*, s. 48.

³⁶ Tamtéž, s. 63.

³⁷ Tamtéž, s. 72.

Je velmi nesnadné sepsat krátké pojednání o tomto opravdovém veledíle, jelikož je zde propojeno mnoho myšlenkových linií s pečlivými odkazy na životní události spisovatele, které se v průběhu času zobrazí ve fantazijní podobě charakteru jeho románových postav. Nicméně se pokusme jen velmi nedokonale nastínit obsah díla, což má za cíl spíše pozvání k četbě samotného díla, než nějakou hlubší syntézu.

Na počátku autor velmi zasvěceně a často s jistou niternou sdílností předkládá základní črty, náboženský život a přesvědčení Dostojevského. Dětství a dospívání budoucího spisovatele doprovázela častá samota a výlety do říše fantazie. Často je „nespokojný so skutočnosťou, ktorá je príliš vzdialená od ideálu a veľmi často nepríjemne uráža jeho samolúbošť.“³⁸ Dostojevskij se seznamuje s Belinským a zajímá se o socialismus. Poznáním nemožnosti tohoto systému změnit člověka a po otřesné zkušenosti z trestaneckého tábora doprovázené prožitkem mystického strachu znovu objevuje pravoslavnou víru. Celou dobu vězení ho provází intenzivní četba darovaného evangelia, které s sebou jako nejvzácnější věc na světě bude nosit celý život. Neustále touží změnit svět, ale nyní již ve sféře ducha a ne vnějším společenským systémem. Jeho živou zkušeností se na jednu stranu stává vize božské harmonie, avšak druhá stránka jeho duše upadá, často v jeho epileptických záchvatech, hluboko do říše podzemního chaosu.

V druhé části podrobně rozebírá Dostojevského chápání světa, začíná u Absolutna (Bůh, Ježíš Kristus, království Boží, nesmrtelnost), absolutních hodnot (osobnosti, hledání absolutního dobra, krásy, individuální lásky), významu utrpení. Dále představuje archetypy románových postav (Myškin, Makar Ivanovič, starzec Zosima, Aljoša, Sofia Andrejevna aj.), pokračuje úvahami o křesťanských církvích, významu Ruska a socialismu. Za všechna bohatě rozvinutá témata citujeme jen některé pasáže:

Ak niet na svete absolútnych hodnôt, tak i ľudská bytosť nie je absolútna hodnota: určitá individuálna osoba je pre jedných niečo kladne cenného, je dobrom, a zo stanoviska iných – zlom. Logický záver, ktorý z toho vyplýva, je formula: „Všetko je dovolené.“³⁹

A Losskij dodává příklad Smerďakova, který se s touto myšlenkou vysmíval Ivanovi nedlouho před tím, než se oběsil.

Následuje představení tří románových postav, které prožily do krajnosti následky ztráty víry v Boha: vnitřní drama Ivana Karamazova, zhoubné činnosti revolucionářů v *Běsech* a případ Fedora Karamazova a Smerďakova. Všechny postavy mají po odpadnutí od Boha co dělat se zlem. Na základě rozboru dialogů těchto románových postav dospívá k závěru:

Dostojevskij rozhodne odmieta všetky lživé teórie, podľa ktorých zlo je nevyhnutnou podmienkou dobra. Také je napríklad tvrdenie, že zlo je nevyhnutný moment v harmónii celku, podobne ako disonancia môže byť nevyhnutná pre krásu hudobnej skladby. Nesúhlasil ani s tým, že zlo je nevyhnutné ako podmienka pre poznanie dobra,⁴⁰

³⁸ LOSSKIJ, *Dostojevskij a jeho kresťanský svetonáhľad*, s. 10.

³⁹ Tamtéž, s. 81.

⁴⁰ Tamtéž, s. 104.

z čehož vyplývá, že Bůh nestvořil zlo. A logicky vzato jsme zase u Losského představy vzniku našeho kosmu již padlými činiteli.

V srdci člověka bojuje „diabol s Bohem“, povedal Dmitrij Karamazov, vysvetľujúc pred Alošom spoveď svojho vreľého srdca vo veršoch. U všetkých ľudí, aspoň v podvedomí, zachováva sa spojenie s Bohom, ako absolútnym dobrom, a aj s ideálom svojej individuálnej absolútnosti, dokonalosti a plnosti života. Osud človeka závisí od stupňa jeho lásky k týmto hodnotám, toto je hlavná téma umeleckej tvorby Dostojevského.⁴¹

Tímto monumentálním dílem na dlouho skončilo publikování a seznamování se s dílem Losského v Československu. Losskij, který republiku opustil v roce 1945, byl po krátkém pobytu v Paříži pozván do New Yorku jako profesor filozofie. Hostoval na různých univerzitách USA a Kanady. Zemřel roku 1965 v požehnaném věku 95 let v Paříži. Na hrobě má místo epitafu nápis: *Свят, свят, свят, Господь саваоф* [Svatý, svatý, svatý, Hospodin zástupů].

3. UMLČENÉ LOSSKÉHO IDEJE JEŠTĚ ČEKAJÍ NA SVÉ ZNOVUOBJEVENÍ

V této práci jsme sledovali cestu jednoho z významných ruských filozofů, kterého v době první republiky hostila i naše vlast. Po etapě mladického hledání, tápání a bloudění, které mělo v sobě i kus romantické pouti za pravdou, se naplno pouští do filozofického bádání a do vytváření systému poznání, který následně dokázal s nutnou dávkou univerzality aplikovat na jednotlivé obory metafyziky. Ve svědectví jeho kolegů, ať již v Praze či Bratislavě, je patrný jeho nezištný zájem o šíření křesťanských hodnot, za něž byl ochoten jít do konfrontace s lidmi, kteří ho obviňovali z nevědecké naivity. Nejenže se vypořádal s filozofickými výzvami, které přinášela jeho doba, ale dokázal uvést svůj systém do širšího záběru dějin filozofie. Jeho pohled na skutečnost nebyl vzdálený lidem, se kterými se přátelil a kteří své hledání vyjadřovali nepřímou – možná kvůli bázlivému respektu k posvátnému – v básních a v románové literatuře. Jeho stopy se snažil zakrýt komunistický režim, nyní – v podmínkách svobody – by se ale české filozofické bádání mělo vrátit k životodárným pramenům, které u nás vytryskly a rozšiřovaly.

Záběrem práce nemohlo být hlubší a širší seznámení s Losského filozofickým systémem, kladla si však za cíl nahlédnout do myšlenek tohoto ruského myslitele, který tak obohatil filozofická a slavistická bádání první republiky. Toto hlubší seznámení však může zprostředkovat dnes dostupná literatura, na kterou bychom v závěru této studie chtěli krátce upozornit.

V úvodní kapitole byly zmíněny Losského *Dějiny ruské filosofie*. Ty by opravdu neměly chybět v knihovně žádného člověka, který se seriózně zamýšlí nad světem a není mu lhostejná myšlenková cesta, kterou před námi vyšlapali východní autoři. Jen krátké resumé: Losskij začíná analýzou ruských slavjanofilů, západníků, nihilistů a pozitivistů. Přechází k myšlenkám svého letitého vzoru a učitele, který ho osobně uvedl do filozofie, Vladimíra Solovjova. Seznamuje čtenáře s gnozeologií 19. století,

⁴¹ Tamtéž, s. 168.

myšlenkami knížat Trubeckých a ruských personalistů a novokantistů. V dalších kapitolách, které jsou asi nejvíc propracované a vyznačují se opravdovou hloubkou intuitivních vhledů, představuje myšlení svých osobních přátel, které ho doprovázeli na cestách víry: Florenskij, Bulgakov, Berdajev a intuitivisté, kam zahrnul i kapitolku o sobě. Přechází od logiky, naturalistů, filozofických právníků a básníků-symbolistů, k rozboru dialektického materialismu. Závěrem došel až k soudobým filozofům.

Další čerstvě vydaná Losského studie je *Nauka o reinkarnaci*. Pro mnohé věřící by jistě bylo narušením základních pravd křesťanské víry, kdyby si vyslechli jeho teorii o převtělování. Losskij ji vůbec a priori nezavrhne, i když ji interpretuje odlišně od systémů *karmy* známých z východních náboženství. Oponuje též antroposofické teorii R. Steinera. Hájí však učení o převtělování, které prý může být přijatelné i pro křesťanské teology. Vysvětluje, jak substanční činitelé přecházejí od zvrženosti k rozumné bytosti na základě dodatečného tvůrčího aktu, tzv. *transcreatio*, při kterém se z potenciální osoby stane reálná. Losskij se tak pokusil o syntézu teorie praexistence duše s kreacionistickou teorií. V procesu převtělování všichni činitelé dříve nebo později překonají vlastní egoismus a stanou se hodnými zbožštění na základě milosti. Velmi barvitě vykresluje vzpomínky a příběhy lidí, které považuje za potvrzení existence zkušenosti před životem. Při prvním přečtení nabude věřící čtenář dojmu, že v tomto případě se autor spíše než k tradičnímu křesťanskému učení, které odsoudilo převtělování či spíše Origenovu nauku o preexistenci duše na 5. ekumenickém koncilu, přiklonil k myšlenkám Leibnize.

Na Slovensku po sametové revoluci vyšly Losského knihy *Filozofia intuitivismu* (2000) a *O mystickej intuícii* (2004). Obě vydala Christiana v Popradu. Jedná se o dva překlady již zmiňovaných anglicky psaných děl vydaných ve třicátých letech v Praze. Knihy z různých pohledů podrobně rozvíjejí teorii intuitivismu. První vznikala za jeho pobytu v Praze, kdy znovu promýšlel své učení v konfrontaci s jinými filozofickými směry. Jeho cílem bylo představit svou teorii na Západě. Velmi čtivá je druhá kniha, která se zabývá mystikou. Nechybí v ní kritické srovnání s jinými náboženstvími, zejména buddhismem. Zajímavá je část o viděních, ve které prezentuje konkrétní zkušenosti křesťanských mystiků, jako byli sv. Jan z Kříže, bl. Suso, sv. Terezie aj.

Uvedené knihy jsou prvními vlaštovkami, které doufejme ohlašují, že přichází nejen jaro, ale i letní vynášení plodů z pokladnice tohoto autora. Nemnoho obdivovatelů díla Losského u nás i na Slovensku si občas povzdychne nad faktem, že Losskému není dáván v našem akademickém světě takový prostor, jaký by si zasloužil. Mnohé Losského ideje čekají na své odhalení. Vždyť jeho knihy při dnešním zájmu mladých lidí o mystiku mohou být dobrou orientací pro duchovní život. Z každého jeho díla dýchá i jistý psychotherapeutický podtext. Necháává čtenáře usmířit se s temnými stránkami svého „já“ a pomůže mu otevřít cestu k netušeným potenciím dobra.

N. O. Lossky and Czechoslovakia

Keywords: Lossky, Nikolay Onufriyevich (1870–1965); Czechoslovakia; Russian Philosophy

Abstract: Translations of two books by Russian philosopher N. O. Lossky (1870–1965) have been published in Czech recently, *History of Russian Philosophy* and *Doctrine of Reincarnation*. Lossky had a huge impact and influence in the exploration of philosophy in the former Czechoslovakia. In 1921, he was forced to leave the USSR. First he found refuge in Czechoslovakia, where he taught at the university in Prague. There he published in the Czech language: "Theoretical and Practical Meaning of Teachings of Professor Hoppe about I" (1933); *Metaphysical Conception of Human Personality in the Sense of Teachings of V. Hoppe* (1934); *Industrialism, Communism and the Loss of Personality* (1934); "Resurrection" (1934); *Dialectic Materialism* (1938). After the outbreak of World War II, he taught at the university in Bratislava and published in the Slovak language: *Conditions of the Perfect Good* (1944); *Absolute Criterion of Truth* (1946), and *Dostoyevsky and His Christian Worldview* (1946). In his books, Lossky deepened his philosophical theory of intuitionism and he paid special attention to cognitive coordination. Lossky described his metaphysical conception as hierarchical individualism or organic concrete ideal-realism.